

МАЦЬКІВ Петро – доктор філологічних наук, професор, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, 82100, Україна (petro_matskiv@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1853-5375>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.50.13>

Бібліографічний опис статті: Мацьків, П. (2022). Концепт багатство в українському мовному паремійному просторі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 50, 94–103. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.50.13>

КОНЦЕПТ БАГАТСТВО В УКРАЇНСЬКОМУ МОВНОМУ ПАРЕМІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Анотація. Статтю присвячено з'ясуванню специфіки вербалізації концепту БАГАТСТВО в прислів'ях та приказках на основі «Галицько-руських народних приповідок» Івана Франка на засадах лінгвокогнітивного підходу. За допомогою методу словникових дефініцій описано семантичну структуру слова-імені концепту БАГАТСТВО, що містить як однотипні, так і різнотипні дефініції, репрезентуючи різні лексико-семантичні варіанти слова. Семантичну структуру іменника «багатство» та похідних від нього одиниць проаналізовано на матеріалі лексикографічних джерел, що охоплюють функціонування української мови в XI – початку XXI ст.

На наступному етапі аналізу використано фреймовий аналіз, який базується на теорії когнітивної метафори, за якою в основі метафоризації лежить процес взаємодії двох структур знань (фреймів і сценаріїв) двох концептуальних доменів – сфери-джерела (source domain) і сфери-мішені (target domain). Для кожної паремійної одиниці встановлено сферу-джерело та сферу-мішень, що допомогло окреслити когнітивні моделі концептуальної метафоризації та концептуальної метонімізації слова-імені концепту, з'ясувати особливості реалізації того чи того обсягу знань та уявлень про дійсність відповідною когнітивною моделлю, параметризувати зовнішні обриси моделі та простежити можливості внутрішнього структурування, визначити потенціал розвитку концептуальних значень досліджуваного імені концепту, простежити засади об'єктивної колективної свідомості, пов'язаної з поняттям БАГАТСТВО.

У більшості паремій словесна діяльність описана через співвіднесення з іншим фреймом, відомим і прийнятним у межах цієї ж культурної моделі, заснованої на звичаях, традиціях. Однак є невелика кількість прислів'їв та приказок, які постулюють сам фрейм, фактично вводячи його через паремію.

Ключові слова: паремійна одиниця, концепт БАГАТСТВО, фрейм, концептуальна метафора, концептуальна метонімія.

MATSKIV Petro – doctor of philological sciences, professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, 82100, Ukraine (petro_matskiv@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1853-5375>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.50.13>

To cite this article: Matskiv, P. (2022). Kontsept bahatsvo v ukrainskomu movnomu paremiinomu prostori [The concept bahatsstvo (wealth) in the Ukrainian language paroemic space]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filolohiia» – Problems of Humanities. “Philology” Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 50, 94–103. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.50.13> [in Ukrainian].

CONCEPT BAHATSTVO (WEALTH) IN THE UKRAINIAN LANGUAGE PAROEMIC SPACE

Summary. The article is devoted to elucidating the specifics of the verbalisation of the concept BAHATSTVO in proverbs and sayings based on Ivan Franko's “Galician-Ruthenian folk tales” on

the basis of the linguo-cognitive approach. Using the method of dictionary definitions, the author describes the semantic structure of the word-name of the concept BAHATSTVO, which contains both uniform and polytypic definitions, representing different lexico-semantic variants of the word.

The semantic structure of the noun "bahatstvo" (wealth) and its derivatives is analysed on the material of lexicographic sources covering the functioning of the Ukrainian language in the 11th - early 21st centuries. At the next stage, the author uses a frame analysis based on the theory of cognitive metaphor; according to which in the basis of metaphorisation, there is a process of interaction of two knowledge structures (frames and scenarios) of two conceptual domains – the source domain and the target domain.

For each paroemic unit, a source domain and a target domain are established, and it allowed outlining the cognitive models of conceptual metaphorisation and conceptual metonymisation of the word-name of the concept, finding out the specifics of implementing the knowledge and ideas about reality with the help of corresponding cognitive model, parameterising the external outlines of the model and tracing the possibilities of internal structuring, determining the potential for the development of conceptual meanings of the researched concept name, following the principles of objectification of the collective consciousness associated with the concept BAHATSTVO.

In most paroemias, verbal activity is described through correlation with another frame, known and acceptable within the same cultural model, based on customs and traditions. However, there are some proverbs and sayings which postulate the frame itself, actually introducing it through paroemia.

Key words: *paroemic unit, concept BAHATSTVO, frame, conceptual metaphor, conceptual metonymy.*

Постановка проблеми. Сьогодні особливої актуальності набувають питання взаємовідношень мовного мислення та соціального довілля індивіда, відображення в глибинних шарах концептосфери своєрідності етнокультурних особливостей соціуму. Розв'язання поставлених завдань лежить на шляху детального вивчення структури колективної мовної свідомості, у якій універсальне, загальнолюдське співіснує з національним, етноспецифічним.

Філологічне дослідження паремій актуалізовано у зв'язку з розвитком гуманітарного знання. Поряд із суто лінгвістичним, фольклористичним та емпіричним підходами у вітчизняних та зарубіжних пареміологічних дослідженнях використано досягнення таких дисциплін, як семіотика, лінгвокультурологія, психологія, соціолінгвістика, прагматика, когнітивна лінгвістика тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт БАГАТСТВО є центральним універсальним концептом людської культури, виразником мовної свідомості представників різних лінгвокультур та соціальних спільнот. У слов'янському мовознавстві маємо низку робіт, присвячених аналізованому поняттю. Українські лінгвістичні студії репрезентовані працями таких науковців, як І. Патен, Т. Мороз, Г. Черемисіна, І. Голубовська. У статті І. Патен «Лінгвокультурологічні кон-

цепти «багатство-бідність» у слов'янській пареміології» (2018) здійснено зіставний аналіз бінарних концептів «багатство-бідність» у слов'янській фразеології на матеріалі української, російської та польської мов. З'ясовано, що поняття «багатство-бідність» тісно пов'язане з наявністю/відсутністю грошей; встановлено, що це поняття по-різному сприймається в різних мовних культурах; слов'яни зазвичай засуджують багатство, для них воно (багатство) не є показником успіху, тому більшість паремій мають негативний відтінок. Авторка також зазначає, що слов'янська культура пронизана пафосом духовності, у якій чітко диференційовано матеріальні та духовні багатства. Польські паремійні одиниці з антонімійними компонентами на позначення соціальної сфери життя людини аналізує Т. Мороз (2020), виокремлюючи у складі цієї тематичної групи тематичні підгрупи «Багатий vs бідний», «Багатство vs бідність», «Пан vs селянин». Паремії в цих підгрупах характеризують стосунки між багатими та бідними, а також соціальний статус людини. Лінгвокультурний концепт WEALTH (багатство) досліджує на матеріалі публіцистичного дискурсу США Г. Черемисіна в контексті інновацій в американській мовній картині світу. Дослідниця І. Голубовська (2004), аналізуючи поняття «багатство і бідність» у національних картинах світу, зокрема українській, виокремлює /

національні особливості певної етнічної спільноти, сформовані під впливом історичних і соціальних чинників. У польському мовознавстві згадане поняття розглядає Катажина Соболевська у праці «Bieda i bogactwo w życiu dawnych Mazurów i Warmiaków» (2021). Це дослідження здійснене на діалектному матеріалі, зібраному польовим методом варшавськими діалектологами. У ньому описано культурні явища (стереотипи), з яких два (Стан багатства визначає кожен аспект життя; Багатий завжди хтось інший) присвячені окресленій проблемі. Барбара Родзевіч (2017) висвітлює проблему багатства як аксіотичної одиниці в мовній свідомості поляків, росіян і німців в соціокультурному вимірі. Російські мовознавці розглядають концепт «БАГАТСТВО» в паремійних одиницях російської мови (Г. Іжбаєва, А. Мирзагалієва), а також у зіставному аспекті на матеріалі російськомовних та англійськомовних прислів'їв та приказок (Є. Грачова) та ін.

Актуальність нашої статті визначена необхідністю подальшого дослідження паремійної системи української мови, реалізованого на основі когнітивних моделей, які сприяють більш повному та адекватному розкриттю семантики паремійних одиниць із концептуальним значенням багатства. Зазначимо також, що джерельну базу (Іван Франко. Галицько-руські народні приповідки. Львів 1901 – 1910. Цифрове перевидання: Київ 2014 – 2021 (<https://www.i-franko.name/uk/Folklore/1901/GalRusProverbs.html>)) опрацьовано вперше щодо аналізованого поняття.

Мета статті – дослідити структуру концепту БАГАТСТВО в лексико-паремійному сегменті українській мови на основі когнітивних (метафоричних та метонімічних) моделей. Завдання статті – за допомогою фрейму як основної систематизувальної одиниці виявити механізми концептуалізації явищ навколишньої дійсності, пов'язаних з поняттям *багатство* у межах паремійного корпусу, установити внутрішню ієрархію концепту, побудувати його фреймову модель.

Методологічною базою дослідження послуговував фреймовий аналіз, метод словникових дефініцій.

Фрейми як ієрархічно організовану структуру даних (Степанов, 2016) можна

співвіднести з паремією у двох напрямках. По-перше, паремія є маніфестацією наявності якогось фрейму, причому найчастіше цей фрейм або його складник представлений у мовній формі саме за допомогою прислів'я. По-друге, фрейм є тим референтним простором, до якого віднесено один або кілька компонентів паремії як до пресупозиції (тобто необхідного додаткового знання). Без урахування пресупозиції сенс висловлення залишається незрозумілим.

Вивчення паремій як фреймів у такий спосіб стає дослідженням низки проблем: а) типові структури знання, відображені і в пареміях; б) типові фрейми, залучені до формування пресупозиції висловлювань із загальним референтом: «фрейм як інструмент, що дозволяє залучати частину так званої екстралінгвістичної інформації» (Ч. Філмор).

Говорячи про роль фрейму у формуванні пресупозиції, слід уточнити, що мовна одиниця отримує референцію не безпосередньо, а завжди через фреймове включення, яке є посередником між значенням мовної одиниці та виконанням нею знакової функції. Ще одне найважливіше поняття, пов'язане з фреймом, – нормативність. Фрейм априорі заданий як норма (поведінкова, когнітивна). У цьому сенсі виявляється, що паремія може задавати норму, а може цю норму включати до пресупозиції, формуючи цим свій прагматичний потенціал.

Метафору в сучасній когнітивній лінгвістиці прийнято визначати як «ментальну операцію, як спосіб знання, категоризації, концептуалізації, оцінки та пояснення світу» (Баранов, 2004, с. 11; Shevchenko & Shastalo, 2021). Основне положення когнітивної теорії метафори, розробленої американськими вченими Дж. Лакоффом та М. Джонсоном у монографії «Метафори, якими ми живемо», полягає в такому: «...В основі процесів метафоризації лежать процедури обробки структур знань – фреймів та сценаріїв. Знання, що реалізуються у фреймах і сценаріях, є узагальненим досвідом взаємодії людини з навколишнім світом – як зі світом об'єктів, так і соціумом» (Лакофф, Джонсон, 2004, с. 157).

Услід за Ю. Степановим розглядаємо концепт як оперативну змістову одиницю мислення, квант структурованого знання.

З одного боку, в нього входить те, що є змістом поняття, з другого, – те, що робить концепт явищем культури: етимологія, асоціативний ряд, оцінки та конотації (додаткові семантичні або стилістичні відтінки, які накладаються на основне значення слова і слугують засобом емоційно-експресивного забарвлення).

Цілком очевидно, що пласт словникових значень, зафіксованих аналізованими лексемами, має найбільшу когнітивну значущість і пріоритет із функціонального та пізнавального поглядів, що зумовлює в нашому випадку виокремлення багатства як базисного рівня категоризації.

Виклад основного матеріалу. Семантичний простір лексеми *багатство* в давньоукраїнській мові сформований навколо понятійного ядра, утвореного смислами лексем *багатство*, *багатий*, які відображають розуміння нашими предками окресленого поняття, а також уявлення про багатство в контексті усвідомлення його етнокультурної специфіки на різних етапах функціонування української мови.

Витоки смислового простору певним чином прояснює етимологія кореня *bogat*, праслов'янського з походження, – «той, хто має великий наділ». Це слово, своєю чергою, утворене від *bog «доля, майно, багатство» (ЕСУМ I, с. 109). Вихідне значення «багатство» – *bogat* пов'язують з індоєвропейською лексикою зі значенням «ділити, отримувати частку, наділяти» (ЕСУМ I, с. 29). Згадану лексему виявляємо в лексиконі більшості слов'янських мов (Пор.: укр. багатий, ст.-слав. богатъ, болг. богат, сербохорв. бѣгат, словен. bogat, чеш. bohatý, польск. bogaty, в.-луж. bohaty, н.-луж. bogaty). Надалі, як ми побачимо, корінь *bogat* втрачає первинне значення і більшою мірою реалізується в структурі первісних значень слова *bog «доля, майно, багатство».

Ядерну зону аналізованої смислової сфери утворюють прямі значення стрижневих лексем *багатство*, *багатий*. На думку більшості дослідників, ядро концепту БАГАТСТВО вербалізує не лише однойменна лексема, а й ад'єктив *багатий* в основних своїх значеннях, іншими ж значеннями належить до навколоядерної зони. Такий підхід поділяють етимологи: як правило, на початок етимологічного гнізда розміщують

прикметник, що є свідченням того, що як іменна, так і ад'єктивна лексеми номінують ядро концепту.

Значення слова *багатство* в матеріалах для словника давньоруської мови І. Срезневського тлумачиться на основі грецьких та латинських відповідників: *πλούτος* «багатство»; «достаток»; «щастя»; *divitiae* «багатство» (Срезн. I, с. 126) (Автори деяких етимологічних словників уважають, що аналізованій лексемі структурно точно відповідає латинське *fortunatus* «багатий» (від *fortuna* «багатство, щастя, доля»)). У словнику подано три фонетичні варіанти цього слова: *богатыство*, *богатество* та *богатыствие*. Наводячи такий ряд, І. Срезневський у словниковій статті останнє слово пояснює за допомогою згаданих відповідників, при цьому додаючи ще один грецький – *χρῆματα* «майно, добро, багатство»; «гроші», що дає нам підстави висловити припущення про розширення семантики цього слова. На підтвердження автор наводить уривок з пам'ятки XI століття «Остромирове Євангеліє»: *Не оудобъ имлциимъ богатыствие въ Царствіе Божіе вѣнати* (Лук. 18: 24). Зауважимо, що, за даними грецького лексикону Стронга, саме згадане слово *χρῆματα* міститься в грецькому тексті цитованого Євангелія, яке в пам'ятці перекладено лексемою *богатыствие*. Якщо порівнювати сучасні українські переклади Біблії І. Огієнка, чи І. Хоменка, чи Р. Турконяка, то жоден з них точно не відтворює грецький текст: *Як побачив Ісус, що той засумував, то промовив: Як тяжко багатим увійти в Царство Боже!..* Натомість переклади, здійснені в XIX столітті ближчі до оригіналу: *Побачивши ж його Ісус, що вельми сумний став, рече: Як тяжко багатства маючи увійти в царство Боже!* Грецькі слова *πλούτος*, *χρῆματα* у перекладі українською, як ми спробували довести, мають транслюватися різними лексемами, відповідно *багатий* і *багатство*. Джерела ілюстрованого матеріалу словника І. Срезневського дають змогу говорити про функціонування в українській мові XI–XIV століть таких значень лексеми *багатство*: 1. Матеріальні цінності, гроші. 2. Високі моральні якості. Розвиток останнього значення пов'язаний передусім з активним поширенням християнства, з перекладами християнської літератури старослов'янською мовою.

У словнику староукраїнської мови ХІV–ХV ст. це слово не представлено, мабуть, тому, що його побудовано на основі пам'яток світського характеру, писаних тогочасною українською мовою. Такий половинчастий підхід не сприяє повноті висвітлення словникового складу української мови цього періоду.

XVI – перша половина XVII століття значно розширює смислову палітру значень цього слова: 1. Велике майно, цінності, гроші. 2. Достаток усього, розкіш. 3. Сукупність матеріальних цінностей. 4. Велика кількість, багатоманітність. 5. Перен. щось дуже важливе, цінне, значне (СУМ XVI–XVII, с. 134–135). Семантична структура слова *багатство*, з одного боку, зберігає зв'язок з первинним значенням слова («велике майно»), а з другого, – розширює свій смисловий простір. Особливо цікавою є наведена метафорична конструкція в'їчне багатство зі значенням «рай», «вічне царство» (Там само, с. 135), у якій спостерігаємо виокремлення сакрального спектру цього поняття, яке гармонізується з християнським розумінням багатства.

Як зазначають мовознавці, «лексика XVIII – кінця XIX століття в українській лексикографії репрезентована в основному перекладними словниками, тлумачний аспект у яких поданий лише спорадично, що утруднює фіксацію лексико–семантичних особливостей слів» (Мацьків, Ботвин 2021, с. 113–114). Власне тому цей період ми опрацьовуватимемо на основі джерел ілюстративного матеріалу з малорусько-німецького словника Є. Желехівського та С. Недільського, російсько-українського словника Уманця та Спілки, словника української мови за ред. Б. Грінченка. Малорусько-німецький словник перекладає аналізовану лексему такими словами, як *der Reichtum* «багатство, розкіш, достаток» та *die Wohlhabenheit* «заможність» (Желех. I, с. 35). Російсько-український словник М. Уманця та А. Спілки наводить такі відповідники російського слова *богатство*: 1. багатство, скарб. 2. розкіш, пишність (УС). Натомість словник української мови за ред. Б. Грінченка фіксує це слово як моносемійне покликання (Грінч. I, с. 17). Відсутність значень усього семантичного спектру аналізованої лексеми – це радше свідчення недостатньої опрацьованості художніх,

релігійних, літописних джерел цієї доби або/та фаховості мовознавців, рівня української лінгвістики загалом.

У лексикографічних джерелах другої половини XX – першої чверті XXI ст. досліджувана лексема продовжує функціонувати з первісним та вторинними значеннями, які характерні для української мови, починаючи з XVI ст. (СУМ I, с. 83).

Значення слова *багатий* (як і слова *багатство*) у словнику І. Срезневського трактується за допомогою грецьких та латинських відповідників: *πλούτος* «багатство»; «достаток»; «щастя», *dives* «багатий, заможний, забезпечений» (Срезн. I, 127–128). Характерним є вживання аналізованої лексеми в значенні ад'єктива та субстантива, до речі, таке ж функціонування властиве й для усіх наступних періодів української мови. В XI–XV ст. не спостережено якихось змін у семантичній структурі цього слова, тоді як у XVI–XVII ст. фіксуємо появу додаткових семантичних відтінків значень, поряд із традиційними, започаткованими в попередні періоди (1. «Який має великі цінності, майно, гроші», «заможний». 2. «Який має в достатку що-небудь». 3. «Великий, достатній» 4. «Пишний, розкішний, дуже гарний». 5. «Цінний, дорогий». 6. «Духовно вищий» (СУМ XVI–XVII 2, с. 136–137).

Як ми зазначали, XVIII–XIX ст. ще недостатньо репрезентовані в українській лексикографії, тому дані про цей період є вибілковими й не дають повної картини. Не є винятком і відображення семантики лексеми *багатий*: у малорусько-німецькому словнику їй відповідають слова *reich* «багатий» та *reinlich* (Желех. I, с. 35). Останнє слово в німецькій мові є полісемантом. Лише в одному зі значень («багатий, розкішний») може бути семантичним еквівалентом українському. Інші його значення – «рясний (також: поживний, ситний)» не корелюють з ідеєю багатства. Російсько-український словник М. Уманця та А. Спілки фіксує такі значення російського слова *богатый*: «грошовитий, (дуже) – багатіючий, (не дуже) – багатенький, заможний» (УС). Тут ми спостерігаємо спробу подати значення за допомогою описових конструкцій. На таку практику натрапляємо й у Словнику української мови за ред. Б. Грінченка (пор.: «1. Який володіє багатством» // багатий на що;

багатий на слово. «2. Цінний») (Грінч. I, с. 17). У лексикографічних джерелах другої половини ХХ – першої чверті ХХІ ст. семантичний обшир згаданої лексеми зберігається, об'єктивуючи смисли попередніх періодів. Щоправда, значення «духовні цінності» не виявляємо (СУМ I, с. 78), хоча проаналізовано словосполучку *Багатий вечір* (вечір напередодні Різдва, коли виставляють на стіл багато різних страв). Розглянутий семантичний простір лексем *багатство*, *багатий* є підґрунтям для концептуального аналізу паремійних одиниць, у якому об'єктивовано окреслене поняття на основі фреймового моделювання.

Концепт БАГАТСТВО верифіковано в аналізованому лексикографічному джерелі в таких фреймах: БАГАТСТВО ЯК ПЕРСОНІФІКАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ; БАГАТСТВО ЯК АНТИТЕЗА БІДНОСТІ; БАГАТСТВО Є ГРОШІ; БАГАТСТВО ВІД ЛИХОГО. Проаналізуємо слотове наповнення виокремлених фреймів в системі концептуальних метафор.

Фрейм БАГАТСТВО ЯК ПЕРСОНІФІКАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ об'єктивує психологічні особливості багатогої людини, риси її характеру, позначені певною амбівалентністю, зумовленою складністю та багатоаспектністю цієї ментальної одиниці, оскільки містять значну кількість мовних та когнітивних властивостей бінарного типу. Риса характеру як базові складники макроконцепту ХАРАКТЕР визначають якісну специфіку характеру та здатні відображати його динамічні характеристики, будучи значною мірою результатом соціалізації індивіда під впливом умов довкілля, звичаїв, традицій тощо.

Виявляючись як типові та відмінні особливості людини, риси характеру можуть послугувати основою для відображення концептуального розуміння *багатства* в паремійному сегменті наївної картини світу українців в діахронному вимірі. Впадає у вічі асиметрія щодо вираження позитивних/негативних рис багатогої людини (що є загалом типовим для такого типу одиниць), вербалізаторами якої є однокореневі лексеми *багатий*, *багач*, *багацький* та інші описові конструкції. Поодинокі випадки позитивної характеристики побудовані на концептуальних метафорах, джерелом яких є соматична сфера-донор (голова: *О, то головач!*). Щоправда, у такому разі відсутня вихідна поняттєва сфера, що сприяє розши-

ренню семантичного простору сфери-донора: це не тільки мудра, але також багата, горда людина. Як бачимо, тут поняття гордості трактовано в позитивному сенсі, хоча домінуючим є негативне ставлення до цієї риси характеру. Особливо рельєфно це демонструє паремія *Отто рогата душа!* Джерелом експансії концептуальної метафоризації стають оксюморонні сфери-донори: чорт (вторинне найменування *рогатий*), душа, що експлікують уже «горду, уперту, незгідливу людину». Релігійні, точніше християнські сенси передає паремія *Гордий карк пригне Господь до землі* зі значенням «Упокорить горду людину». А приказка *Стоїш високо – не будь гордим, стоїш низько – не жури ся* декларує правила життєвої мудрості. Дві останні приказки побудовані на основі орієнтаційних метафор, які структурують різні понятійні сфери відповідно до базових (неметафоричних) лінійних орієнтацій у просторі, заснованих на сенсорному досвіді. Такі метафори надають поняттю просторову орієнтацію з протиставленнями на «верх – низ», «всередині – зовні», «спереду – ззаду» тощо. У нашому випадку згадані орієнтаційні метафори концептуалізують ідею «верх – низ» (Господь – земля; Високо – низько). Взагалі будь-який прогрес чи позитивний розвиток усвідомлюється як рух вгору, тоді як занепад і руйнація асоціюється з рухом вниз. Остання з цих приказок не відображає ідею перебування внизу як певну негацію, а лише передає квазі-антиномію відношень.

Ідея скнарості, скупості багатогої людини, відображена в приказках *Хто багатий, той не любить дати; Хто багато має, той ще жадає, Богач би око виймив за кавалок хліб, Богач два рази єдно їв би, Богач крає дрібно, Богач сі трясє над грейцаром*, базується на заміщенні значень предикатних слів і словосполук (*не любить, ще жадає, око виймив, єдно два рази їв би, крає дрібно, трясє сі над грейцаром*). Своєю чергою, згадані одиниці репрезентують такі сфери-домени, як ненависть, жадність, нещастя, ненаситність, скупість, тремтячі руки. Такі метафоричні орієнтації аж ніяк не довільні – вони спираються на наш фізичний та культурний досвід.

Особливістю розглядуваного фрейму є його поодинокі концептуальні характеристики на основі метафоризації зооморфної

сфери-донору: *Як би не був свиноватий, то би не був багатий*. Негативна характеристика багатого об'єктивована за допомогою таких сфер-донорів, як хвалькуватість, лайдакуватість, злодійкуватість (Пор.: *Багатого з хвастливим не розпізнаєш; Без лайдацтва нема богацтва; Хто не злодійкуватий, то не буде багатий*). Своєрідним підсумком негачії багатого є смислове наповнення паремій *Тіло в золоті, а душа в мерзоті... в болоті* (орієнтаційна метафора тіло – душа) чи *Богача хіба землі свіжита нагодує*. Слотове наповнення цього фрейму ілюструє сценарій, за яким багатство звичайно здобувається не надто чесним способом, а власне, людською кривдою, скупістю та скнарістю, підлістю, нелюдністю тощо.

Фрейм БАГАТСТВО ЯК АНТИТЕЗА БІДНОСТІ репрезентований приказками, формат яких передбачає протиставлення цих понять у межах однієї паремійної одиниці. Тобто об'єктивуються дві ситуації, зіставлені між собою. Ці відмінності (так, очевидно, правильніше сказати) у багатьох випадках будуються на ігноруванні багатим бідного, на униканні з ним зустрічі (*Багатий бідного й знати не хоче... не пізнає*). Його не цікавлять матеріальні нестатки, потреби, нужда, його сім'я: *Богач не відає, що бідний обідає; Богач не знає, що бідному дольгає; Богач ся дивує, чим ся вбогий годує; Богач ся дивує, чим убогий діти годує*. Своєрідністю семантичного наповнення відзначається паремія *Куди журави до паски!* У ній джерело цілі і сфера-донор представлені абстрактними поняттями: жура (журба) і паска. Ці концептуальні метафори виражають, з одного боку, християнське тлумачення цієї приказки, яке полягає в радості, возвеличенні Христового Воскресіння на фоні смутку (там, де журяться, Бога немає). Далі, мабуть, відбувається десакралізація цих смислів. Радість і смуток починають об'єктивувати, відповідно, багатого та бідного (бідняк журиться своєю матеріальною нуждою, багатий радіє з достатніх чи великих статків).

Багатому дуже часто щастить, йому і несприятливі обставини не раз виходять на добре, а бідний не може скористати і з найкорисніших. Коли багач зробить якусь дурницю чи поведе себе погано, йому і це перед людьми пробачається (*Богачеві вітер гроші*

несе, а бідному половою очі засипає; Богатого і серп голит, а вбогого і бритва не хоче; Богачеві можна й чорта з'їсти, а бідному засі; Богатому все ввіде).

Він має повагу, до нього всі горнутья, а до бідного ніхто. Навіть по смерті віддають краще честь, ніж бідному (*В багатого приятелів много, а в бідного ні одного; Умер багатий: ходім ховати! Умер убогий: шкода дороги*).

Фрейм БАГАТСТВО Є ГРОШІ в досліджуваному паремійному фонді знаходить свій вияв у приказках, компонентом яких є однойменне поняття (сфера джерела цілі), яке функціонує в значенні «багата людина»: *Коли гроші говорять, то всі мусять губи постулювати; Грошом усюди місце дають; Де бринькачі [гроші], там і слухачі. Тепер за гроші й до неба зайдеши; Тепер все за гроші, лише рідна мама ні. Хто має гроші, той все хорошиий; Де гроші говорять, там ти розуме мовчи*. Наведені приклади свідчать про використання соматичних та антропонічних сфер-донорів. Вони дають змогу конструювати такий сценарій: багатого скрізь шанують, незважаючи іноді на його інтелектуальну вбогість. Його раді приймати в серйозних товариствах, він за незначними винятками, може купити собі все (навіть рай). Такий сценарій певним чином дисонує з багатством (грошима), коли йдеться про їхню проекцію на пізнавальні та аналітичні здібності людини, завдяки яким формується інтелект особистості (Пор. *Ліпший розум, як готові гроші; Розуму за гроші не купиши; Хто має гроші, той має розум; Без розуму гроші розтратиши*). Гроші асоціюються також з нещастям, але ця думка не превалює в досліджуваному паремійному дискурсі (*Великі гроші – готова біда; Гроші біду роб'ють*).

Фрейм БАГАТСТВО ВІД ЛИХОГО демонструє міфологічний паремійний сегмент найвної картини світу українців. Демонологія як складник міфології посідає важливе місце у світоглядних уявленнях українців: «Є всі підстави стверджувати, що цей міфологічний рівень, опертий головню на віру в потойбічне існування душі й так званий “культ предків”, був значущішим від уявлень про вищі божества і в дохристиянські часи» (Галайчук, 2016, с. 88). Одним із центральних персонажів

демонологічного дискурсу є чорт (дідько), уявлення про якого побутує й сьогодні, об'єктивуючи узагальнене поняття «нечистої сили», збираючи під парасольку майже всіх інших демонічних істот. Паремійна одиниця *Багатий, як чорт лабатий ... рогатий* відсилає нас до українських легенд, за якими, як пише І. Франко, чорт уважається паном і володарем земних багатств, одним із найпоширеніших негативних персонажів стародавньої української міфології та демонології християнської доби. Своєрідним продовженням цієї думки може слугувати паремія *Багач – певно хованцьи має*, адже хованець, за давніми віруваннями українців, – злий дух, вихований із курячого яйця, який дарує багатства тому, хто запише йому свою душу. Багач натомість віддає за це душу чортові. Хованця ще називають домашнім чортом. Це свідчить про належність уявлень про чорта до найархаїчніших пластів слов'янської демонології. Трапляються в українців і сюжети, де чорт нагадує західнослов'янського духа-збагачувача, відомого як змій. Віра в нечисте походження багатства відображена й у паремії *Багатому дідько доносить... додає*. За міфологією, після багачевої смерті чорт забирає його добро. Чорти також нібито оберігають від людей приховані скарби: *Багач гроші складає, а дідько мошонку шиє... чорт калитку*. Між багатим та лихим існують тісні добрі стосунки, за якими *Багатому й чорт діти колише*. Такі взаємини не характерні для інших верств (*Багатому чорт діти колише, а бідному і нянька не хоче*).

Висновки. Базовими для експлікації концепту вважають лексикографічні дані,

оскільки вони виявляють визначальні змістові показники концепту, відображені у свідомості носіїв мови, завдяки яким концепт отримує словникову об'єктивіацію в кожній із лексем, репрезентуючи відповідні рівні абстракції, окреслені ними.

Семантичний простір лексеми *багатство* в українській мові сформований навколо понятійного ядра, утвореного смислами лексем *багатство, багатий*. Як показує матеріал, ядерну зону концепту БАГАТСТВО становлять такі значення однойменної лексеми: «велике майно, цінності, гроші», «сукупність матеріальних цінностей», а також лексеми *багатий* («який має великі цінності, майно, гроші», «який має в достатку що-небудь»). Навколоядерна зона цього концепту репрезентована значеннями «велика кількість, багатоманітність», (перен. «щось дуже важливе, цінне, значне»), властивими обом лексемам. У периферійній зоні фіксуємо значення «духовно вищий», але воно притаманне не всім періодам функціонування української мови.

Комплексний фреймовий опис паремій української мови показав, що найбільш частотними виявилися такі фрейми: 1) персоніфікація; 2) міфологія; 3) гроші. У фреймі генерується внутрішня форма паремії, виступаючи як метамовний засіб щодо безпосередніх фактів мови та мовлення.

Подальші перспективи нашої розвідки вбачаємо в поглибленому вивченні паремійного фонду української мови як важливого сегмента українського мовного простору, особливо ж малодосліджених паремійних джерел.

ДЖЕРЕЛО ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Львів 1901 – 1910. Цифрове перевидання: Київ 2014 – 2021. URL : <https://www.ifranko.name/uk/Folklore/1901/GalRusProverbs.html>.

ДОВІДНИКОВА ЛІТЕРАТУРА

ГЛС – Греческий лексикон Стронга (s) Bob Jones University. <http://www.godrules.net/library/Slavic/>.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. Т. 1 : А – Г / ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, В. Г. Скляренко, О. Б. Ткаченко; укладачі : Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць та ін. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1982. 634 с.

Желех. – Малорусько-німецький словник : в 2-х т. / упорядники Євген Желехівський і Софрон Недільський. Львів, 1880.

Плачинда – Плачинда С. П. Словник давньоукраїнської міфології. Київ: Укр. письменник, 1993. 63 с.

УС – Словарь російсько-український / зібрали і впорядкували М. Уманець (М. Комаров) і А. Спілка. Львів : 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1893. Т. I–IV. URL : <https://r2u.org.ua>.

- Грінч.** – Словарь української мови / упорядник з дод. влас. матеріалу Б. Д. Грінченко. Київ. 1907–1909. Т. 1–4.
- ССУМ** – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : в 2 т. Київ, 1977–1978.
- СУМ** – Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні; редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1971. Т. 2 : Г–Ж / ред. тому : П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. 550 с.
- СУМ XVI–XVII** – Словник української мови XVI – першої половини XVII століть. Вип. 1–11. Львів, 1994–2004.
- Срезн.** – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка : в 3 т. Москва, 1958.

ЛІТЕРАТУРА

- Баранов А. Н.** Когнитивная теория метафоры почти 20 лет спустя. Лакофф Дж., Джонсон М. *Метафоры, которыми мы живем*. Москва : Едиториал УРСС, 2004. С. 7–21.
- Галайчук В.** Чорт як персонаж традиційної демонології Полісся. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2016. Випуск 17. С. 73–96.
- Голубовська І. О.** Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Логос, 2004. 284 с.
- Грачева Е. А.** Анализ концепта «богатство» на материале русскоязычных и англоязычных пословиц и поговорок. *Язык и текст langpsy.ru*. 2017. Том 4. № 3. С. 129–138.
- Ижбаева Г. Р., Мырзагалиева А. С.** «Богатство» в паремиологических единицах русского языка. *Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева*. 2018. № 2. Том 2. С. 108–114.
- Лакофф Дж., Джонсон М.** Метафоры, которыми мы живем / пер. с англ.; под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. Москва: Едиториал УРСС, 2004. 256 с.
- Мацьків П. В., Ботвин Т. М.** Семантичний обшир лексем добро, добрий : словниково-діахронний аспект. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство) : зб. наук. праць*. Дрогобич, 2021. № 15. С. 111–117.
- Мороз Т.** Польські паремійні одиниці з антонімічними компонентами на позначення соціальної сфери життя людини. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 28. Том 3. С. 4–10.
- Патен І.** Лінгвокультурологічні концепти «багатство-бідність» у слов'янській пареміології. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич, Посвіт, 2018. С. 59–68.
- Степанов В. В.** Фреймове моделювання концептів на матеріалі паралельного корпусу паремій [Текст] / В.В. Степанов, С.О. Швачко. Філологічні трактати. 2016. Т. 8. № 1. С. 69–78.
- Rodziewicz B.** „Gdybym był bogaty...” Bogactwo jako jednostka aksjotyczna w świadomości językowej Polaków, Rosjan i Niemców... *Slavica Wratislaviensia*. Wrocław. 2017. CLXV. S. 339–347.
- Sobolewska K.** Bieda i bogactwo w życiu dawnych Mazurów i Warmiaków. *Polszczyzna jest zobowiązaniem, a dla niektórych pasją*. Tom prac ofiarowanych prof. dr hab. Barbarze Falińskiej w 90. rocznicę urodzin, red. J. Porayski-Pomsta, Katarzyna Sobolewska, Warszawa 2021. S. 79–97.
- Fillmore C. J., Baker C. A.** Frames Approach to Semantic Analysis. *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis* / B. Heine, H. Narrog (Eds.) Oxford : Oxford Un-ty Press, 2010. P. 313–340.
- Shevchenko I., & Shastalo V.** The conceptual metaphor of modesty in English and Ukrainian. *Cognitive Studies. Études cognitives*. 2021(21), Article 2462. Doi : <https://doi.org/10.11649/>

REFERENCES

- Baranov, A. N.** (2004). Kognitivnaya teoriya metafory pochtly 20 let spustya [A cognitive theory of metaphor almost 20 years later]. In J. Lakoff, M. Johnson J. *Metafory, kotorymi my zhivem – Metaphors we live by* (pp. 7–21). Moscow: Editorial URSS
- Fillmore, C. J., Baker, C. A.** (2010). Frames Approach to Semantic Analysis. B. Heine, H. Narrog (Eds.) *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis* (pp. 313–340). Oxford : Oxford Un-ty Press [in English].
- Gracheva, E. A.** (2017). Analiz koncepta «bogatstvo» na materiale russkoyazychnykh i angloyazychnykh poslovic i pogovorok [Analysis of the concept of “wealth” on the basis of Russian and English proverbs and sayings]. *Yazyk i tekst – Language and text langpsy.ru*, 3 (Vol. 4), (pp. 129–138) [in Russian].
- Halaichuk, V.** (2016). Chort yak personazh tradytsiinoi demonolohii Polissia [The devil is a character of the traditional demonology Polissya]. *Naukovi zoshiti istorichnogo fakultetu Lvivskogo universitetu – Science of History Faculty of Lviv University* (Issue 17), (pp. 73–96) [in Ukrainian].
- Holubovska, I. O.** (2004). *Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu: Monohrafiia [Ethnic features of language pictures of the world]*. Kyiv: Logos [in Ukrainian].

- Izhbaeva, G. R., Myrzagalieva, A. S.** (2018). «Bogatstvo» v paremiologicheskikh edinichah russkogo yazyka [“Wealth” in paremiological units of the Russian language]. *Vestnik Volzhskogo universiteta imeni V.N. Tatischeva – Bulletin of the Volga University named after V.N. Tishchev*, 2 (Vol. 2), (pp. 108–114) [in Russian].
- Lakoff, Dzh., Dzhonson, M.** (2004). *Metafory, kotorymi my zhivem [Metaphors we live by]*. A. N. Baranov (Trans.). Moscow: Editorial URSS [in Russian].
- Matskiv, P. V., Botvyn, T. M.** (2021). Semantychnyi obshyr leksem dobro, dobryi : slovnykovo-diakhronnyi aspekt [The semantic scope of the lexeme good, good: lexical-diachronic aspect.]. *Naukovyi visnyk Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo) : zb. nauk. prats – Scientific Bulletin of Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych. Series: Philological sciences (linguistics)*, 15, 111–117. Drohobych [in Ukrainian].
- Moroz, T.** (2020). Polski paremiini odynytisi z antonimichnymy komponentamy na poznachennia sotsialnoi sfery zhyttia liudyny [Polish paremic units with antonymic components to indicate the social sphere of human life]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences* (Issue 28; Vol. 3), (pp. 4–10) [in Ukrainian].
- Paten, I.** (2018). Linhvokulturolohichni kontsepty «bahatstvo-bidnist» u slovianskii paremiolohii [Linguistic-cultural concepts of “wealth-poverty” in Slavic paremiology]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri – The native word in the ethnocultural dimension* (59–68). Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Rodziewicz, B.** (2017). “Gdybym był bogaty...” Bogactwo jako jednostka aksjotyczna w świadomości językowej Polaków, Rosjan i Niemców... [«If I were rich ...» Wealth as an axiomatic unit in the linguistic awareness of Poles, Russians and Germans ...]. *Slavica Wratislaviensia*, CLXV, 339–347. Wrocław [in Polish].
- Shevchenko, I., & Shastalo, V.** (2021). The conceptual metaphor of modesty in English and Ukrainian. *Cognitive Studies. Études cognitives*. Article 2462. Doi : <https://doi.org/10.11649/> [in English].
- Sobolewska K.** (2021). Bieda i bogactwo w życiu dawnych Mazurów i Warmiaków [Poverty and wealth in the life of the old Masuria and Warmia]. J. Porayski-Pomsta, K. Sobolewska (Eds.), *Polszczyzna jest zobowiązaniem, a dla niektórych pasją. Tom prac ofiarowanych prof. dr hab. Barbarze Falińskiej w 90. rocznicę urodzin – Polish language is an obligation, and for some a passion. The volume of works donated to prof. dr hab. Barbara Falińska on the 90th anniversary of her birth* (pp. 79–97). Warszawa [in Polish].
- Stepanov, V. V., Shvachko, S.O.** (2016). Freimove modeliuвання kontseptiv na materialii paralelnoho korpusu paremii [Frame modeling of concepts on the material of the parallel corpus of paremias]. *Filolohichni traktaty – Philological treatises*, 1 (Vol. 8), (pp. 69–78) [in Ukrainian].